
ROZHLEDY

Jiří Nekvapil

O historii, teorii a modelech jazykového plánování*

On the history, theory and models of language planning

ABSTRACT: The aim of this contribution is to present the development of language planning from the perspective of the central current of western sociolinguistics, i.e. sociolinguistics from the Anglo-American world, in which the concept of language planning was born (as surprising as this statement may be for researchers from post-communist countries). Following Neustupný (2006), I distinguish between four historical types of language planning: “pre-modern”, “early modern”, “modern” and “post-modern”. More or less developed theories of language planning are also characteristic for these types. Language planning as an academic discipline has existed for about fifty years and at least two periods can be distinguished within it: “classic language planning” of the 1960s and 1970s, oriented above all toward the modernization of so-called third world countries, and the newer “ecology paradigm”, emerging from the critique of the previous period and supporting the plurality and diversity of languages in the spirit of postmodernism. I devote particular attention to the “Reversing Language Shift” model (Fishman, 1991), the “Catherine Wheel” model (Strubell, 1999) and Language Management Theory (Jernudd – Neustupný, 1987). The last of these theories places language planning in a broader communicative and sociocultural context than the previous theories of language planning, and it can be expected that, due to its constructive features, its significance will grow.

Key words: language planning, European national movements, Prague School, “Reversing Language Shift” model, Language Management Theory, Einar Haugen, Joshua Fishman, J. V. Neustupný

Klíčová slova: jazykové plánování, evropská národní hnutí, pražská škola, model „obrácení směru jazykové směny“, teorie jazykového managementu, Einar Haugen, Joshua Fishman, J. V. Neustupný

Základní orientace

V tomto příspěvku analyzuji vývoj jazykového plánování z perspektivy centrálního proudu západní sociolingvistiky, tj. sociolingvistiky angloamerické, v níž se koncept jazykového plánování zrodil (jakkoli toto konstatování může být pro odborníky z postkomunistických zemí překvapivé). Ukazují, že jazykové plánování patří k velmi starým činnostem, ale jako akademická disciplína existuje zhruba padesát let. Vyčleňuji v ní

* Za komentáře k různým verzím tohoto článku vděčím (v abecedním pořadí) Richardu B. Baldaufovi, Miroslavu Hrochovi, Björnu Jernuddovi, Rolandu Martimu, Tamah Sherman, Mariánu Slobodovi a dvěma anonymním recenzentům *Slova a slovesnosti*. Článek byl napsán v rámci Výzkumného záměru MSM 0021 620825 a původně vznikl pro příručku *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning*, Vol. 2 (Eli Hinkel, ed., London: Routledge, přípr.).

dvě etapy: „klasické jazykové plánování“ 60. a 70. let minulého století, orientované především na modernizaci zemí tzv. třetího světa, a novější „ekologické paradigma“, rodící se z kritiky předcházející etapy a podporující v postmoderním duchu jazykovou pluralitu a rozmanitost. Zvláštní pozornost věnuji modelu „obrácení směru jazykové směny“ (Fishman, 1991), modelu „kateřinského kola“ (Strubell, 1999) a především teorii jazykového managementu (Jernudd – Neustupný, 1987), která je specifickou syntézou zahraničních a domácích lingvistických tradic.

Úvodní poznámky

V užívání jazyka lze rozlišit aktivity jazykové a metajazykové – lidé na jedné straně produkují promluvy, přičemž jazyku nebo promluvám nevěnují speciální pozornost, nebo na druhé straně zaměřují svou pozornost na jazyk nebo promluvy, hodnotí je, přemýšlejí o jejich úpravách a tyto myšlenky někdy realizují. Jazykové plánování patří primárně k tomuto druhému typu aktivit. Smyslem jazykového plánování je působit změny v jazyce nebo v jazykových aktivitách. K těmto změnám náleží např. zavedení nových termínů, standardizace dosud nestandardních gramatických forem, nominování určité variety jazyka do funkce úředního jazyka nebo určení toho, které jazyky se budou vyučovat ve škole. Podle Kaplana a Baldaufa (1997, s. 3) „language planning is a body of ideas, laws and regulations (language policy), change rules, beliefs, and practices intended to achieve a planned change (or to stop change from happening) in the language use in one or more communities“. Až do konstituování sociolingvistiky v 60. letech minulého století se lingvisté vychovaní v duchu lingvistického strukturalismu věnovali hlavně „neplánovaným“ změnám v jazyce a zasahování do záležitostí jazyka a komunikace odmítali pod heslem *Leave Your Language Alone* (Hall, 1950). Tuto atmosféru reflektuje i název jedné z prvních klasických prací jazykového plánování *Can Language Be Planned?* (Rubin – Jernudd, 1971a) a koneckonců také nedávný titul *Do Not Leave Your Language Alone* (Fishman, 2006), který však už signalizuje zásadní proměnu postoje k jazykovému plánování. Napětí mezi negativním a pozitivním postojem k jazykovému plánování lze také charakterizovat jako antagonismus mezi deskriptivním a preskriptivním přístupem k jazykovým jevům, který zdůrazňoval lingvistický strukturalismus. Zdrženlivý postoj lingvistů k jazykovému plánování je dán nejen ideologickými základy strukturalismu, ale také tím, že jazykové plánování přesahuje hranice i velmi široce vymezené lingvistiky, je záležitostí interdisciplinární, a pokud jde o jeho implementaci, je záležitostí jasně politickou. Jazykové plánování jako akademická disciplína se však zpočátku vyvíjelo jako odvětví sociolingvistiky, a tedy s vazbou na rozvoj různých lingvistických disciplín. V předposledním oddíle tohoto článku se budeme věnovat jazykovému plánování v rámci širšího konceptu jazykového managementu, který umožňuje integrovat nejen některé interdisciplinární aspekty jazykového plánování, ale i „ryze“ lingvistické aspekty, jako je gramatika nebo produkování promluv. V návaznosti na Neustupného (1978) nebo Haarmana (1990) budeme tedy jazykové plánování vidět i na pozadí obecné teorie jazyka.

Jazykové plánování jako specifická disciplína vystupující pod tímto názvem je záležitostí ani ne posledních padesáti let, avšak zasahování do jazyka a komunikace je aktivitou doloženou už ve starověku. V následujícím oddíle se krátce zastavíme u čtyř novějších jazykověplánovacích sociálních systémů, které bývají připomínány jako předchůdci nebo významné inspirační zdroje novodobého jazykového plánování. Některé z nich se opírají o propracovanou teorii.

Příklady z historie

Neustupný (1993, 2006) se pokusil popsat historii jazykového plánování jako společenské praxe pomocí konceptu vývojových typů, které jsou dány specifickou uspořádaností řady sociokulturních jevů, jako jsou výrobní způsob, stupeň sociální rovnosti, druh dominantní ideologie nebo postoj k jazykovému variování. Tímto způsobem dospěl k čtyřem historickým typům jazykového plánování: „předmoderní“, „raně moderní“, „moderní“ a „postmoderní“. Tyto typy do určité míry korespondují s určitými časovými obdobími, ale v jazykovém plánování konkrétní země může být přítomno i několik těchto typů nebo jejich rysů zároveň. První tři z těchto historických typů lze identifikovat v následujících příkladech, typ postmoderní, který v zásadě koresponduje se současným jazykověekologickým paradigmatem, bude probrán v dalších oddílech.

Francouzská akademie

První příklad, který lze přiřadit k (pozdně) předmodernímu typu, je počáteční působení Académie française, jazykové akademie založené v r. 1634. Tato instituce vznikla z iniciativy kardinála Richelieu v době, kdy evropské elity začaly užívat místní jazyky ve funkcích dosud vyhrazených latině, v době, kdy se znovu upevňoval francouzský stát a Richelieu chtěl jednotu a řád tohoto státu posílit i jednotou a řádem jazykovým. Francouzská akademie měla za cíl „to give explicit rules to our language [tj. francouzštině] and to render it pure, eloquent, and capable of treating the arts and sciences“ (citováno podle Coopera, 1989, s. 10). Tohoto cíle mělo být dosaženo publikováním gramatiky, slovníku a příruček rétoriky a poetiky, vznikly však jen slovníky. Francouzská akademie se stala modelem pro zakládání podobných institucí v Evropě (např. ve Švédsku), ale přitom nebyla nejstarší institucí tohoto druhu v Evropě, nýbrž navazovala na činnost podobné instituce „italské“, o půl století starší. Založení a působení Académie française je podrobně diskutováno u Coopera (1989) jako podstatná část argumentu, že definicím jazykového plánování musí vyhovovat i jazykověplánovací situace, které nejsou spojeny s rozpadem koloniálního systému kolem r. 1960, tedy situace, v nichž se zrodilo jazykové plánování jako akademická disciplína (tj. „klasické jazykové plánování“).¹

¹ Termínem jazykověplánovací situace zdůrazňuji úzký (ba přímo reflexivní) vztah mezi plánováním a tím, co je objektem plánování. Viděno z jiné perspektivy, jazykové plánování není „vně“ jazykových situací, nýbrž je jejich součástí (k reflexivitě tohoto druhu viz Nekvapil, 2000).

Evropská národní hnutí

Druhým příkladem ilustrujícím raně moderní typ je jazykové plánování, které bylo součástí evropských národních hnutí 19. století. Tato hnutí vedla k vytvoření řady novodobých národů (slovenského, českého, norského, finského a dalších). Šlo původně o mocensky slabší národy (etnické skupiny), jejichž příslušníci byli utlačováni nějakým mocnějším národem v rámci jednoho etnicky heterogenního státního celku. To byl jeden z důvodů, proč se v řadě případů tato hnutí zpočátku orientovala spíše na požadavky kulturní a jazykové než na požadavky sociální a politické (viz Hroch, 1996, 2009). Přičteme-li k tomu vliv romantismu, je zřejmé, že otázky jazyka a samo jazykové plánování měly v těchto hnutích závažné postavení. Haugen (1969) analyzuje esej, který napsal norský jazykový reformátor Ivar Aasen (1813–1896) v r. 1836, a uvádí řadu důvodů, proč tento esej považovat za „a paradigm of a program of Language Planning“. Haugen v tomto textu nachází v zásadě všechny složky, které je třeba brát v úvahu při analýze a hodnocení různých jazykových programů: výchozí situaci, akční plán zahrnující cíl, dále opatření vedoucí k cíli a postupy, jak implementovat tato opatření, k nimž počítá selekci (norem) a kodifikaci (prostřednictvím gramatik a slovníků) a/nebo elaboraci (funkcí) a propagaci (navržených norem mezi novými uživateli). Zatímco Aasen ve svém programu namířeném proti užívání dánštiny v Norsku navrhl postulovat jako východisko standardní norštiny jakousi zobecnělou (tj. dosud neexistující) normu všech norských dialektů, nejvýznamnější představitel první generace českého národního hnutí Josef Dobrovský (1753–1829) kodifikoval ve své gramatice z r. 1809 (2. vyd. 1819) jako standardní jazyk normu humanistické češtiny, tj. varietu češtiny, která se už delší čas neužívala.² V obou případech šlo o zásadní rozhodnutí, jejichž důsledky mluvčí a pisatelé pocítují dodnes. Pro jazykové plánování raně moderního typu jsou charakteristické velké změny (reformy), které se týkají nejen výběru variet pro standardizaci, ale i pravopisu nebo lexika (zejm. pro účely vědy a umění). V českém národním hnutí, které zápasilo s mocnější německou kulturou, vytyčila druhá generace vlastenců vedená Josefem Jungmannem (1773–1847) zásady pro obohacení lexika češtiny a výsledky své práce shrnula v rozsáhlém pětidílném Slovníku česko-německém (1834–1839).

Sovětský svaz (20. a 30. léta)

Třetím příkladem je jazykové plánování v Sovětském svazu, které se odehrálo v 20. a 30. letech minulého století. Lze ho přiřadit k raně modernímu typu, avšak s přítomností některých rysů typu předmoderního i moderního. Vytvoření Sovětského svazu znamenalo, že se více než sto etnických skupin na velmi rozdílném stupni rozvoje ocitlo v jednom obrovském státním celku, který na krátký čas uznával a podporoval jejich jazyky. Jazyk většiny těchto etnických skupin se vyskytoval jen v orální formě a jen několik jich disponovalo vlastním standardním jazykem, rovněž na různém

² V tomto článku užívám výraz standardní jako pouhé synonymum výrazu spisovný (bliže k této strategii viz Nekvapil, 2007, s. 288).

stupni rozvoje. V tomto období (radikální obrat nastal až ke konci 30. let) leninská doktrína sovětského státu hlásala právo na sebeurčení etnických skupin, včetně vzdělávání založeného na jejich jazycích. Šíření ruštiny včetně cyrilského písma bylo spojováno s předcházejícím represivním režimem ruských carů, a proto bylo jako jazykověplánovací východisko odmítnuto. Základními úkoly jazykového plánování, vystupujícího pod názvem „jazykovoje strojitel'stvo“, tedy bylo vytvoření desítek nových abeced, pravopisných systémů, modernizace většiny jazyků zejména v oblasti terminologie, ale i produkce učebnic, slabikářů apod. Vykonaná práce byla úctyhodná: Alpatov (2000, s. 222) např. uvádí, že v tomto období bylo pro jazyky Sovětského svazu vytvořeno více než 70 abeced. Charakteristické pro sovětské jazykové plánování bylo to, že se ho účastnili přední sovětské lingvisté, znalci příslušných jazyků nebo jazykových skupin (E. D. Polivanov, N. F. Jakovlev aj.). Ti byli zastánci rozvíjející se strukturalistické jazykovědy a práci na grafizaci jazyků spojovali s rozvojem fonologické teorie (připomeňme si, že nejznámější představitelé strukturalistické fonologie N. S. Trubeckoj a R. O. Jakobson pocházeli rovněž z ruského teritoria). V jiných aspektech tito lingvisté zasazovali jazykové plánování do rámce marxistické vědy, což je přivedlo k zdůrazňování sociálních vlastností jazyka a ke kritice strukturalistické jazykovědy za to, že nedoceňuje možnost vědomě zasahovat do záležitostí jazyka (podrobněji viz Alpatov, 2000). Rozsah, úkoly a některé přístupy sovětského jazykového plánování 20. let a první poloviny 30. let připomínají „klasické jazykové plánování“, které vzniklo o třicet let později ve zcela jiném společenském kontextu. Tato novější teorie se však rozvinula bez výraznější intelektuální návaznosti na praktické i teoretické zkušenosti jazykového plánování v Sovětském svazu (viz ale Lewis, 1983). Bylo to způsobeno řadou příčin: protikladnými ideologiemi, jazykovou bariérou a koneckonců i tím, že jazykové plánování v samotném Sovětském svazu se od poloviny 30. let vyvíjelo podstatně jinak a noví představitelé jazykového plánování se snažili, aby rané sovětské jazykové plánování upadlo v zapomnění (podrobněji viz např. Alpatov, 2000; Kirkwood, 2000).

Československo a Pražská škola

Čtvrtým příkladem je jazykové plánování v Československu v 20. a 30. letech minulého století, na němž se podíleli lingvisté Pražské školy (zejm. B. Havránek a V. Mathesius, zčásti i R. O. Jakobson). Toto jazykové plánování vykazuje zřetelné rysy moderního typu – makrosociální problémy jsou víceméně ignorovány, pozornost se zaměřuje především na problémy mikroskopické a cílem je hlavně úprava detailů (srov. Neustupný, 2006). Československo vzniklo v r. 1918 na troskách habsburské říše a ačkoli bylo etnicky poměrně pestré a problémy interetnického kontaktu byly značné, teorie jazykového plánování Pražské školy se věnovala pouze propracovávání („kultivaci“) majoritního českého standardního jazyka. V tom její protagonisté navazovali na některé své předchůdce i současníky, jako byli švédský lingvista A. Noreen (viz zejm. Noreen – Johannson, 1892) nebo Rus G. Vinokur (viz zejm. Vinokur, 1925). Teorie kultivace jazyka Pražské školy („jazyková kultura“) dosáhla světového ohlasu

a v jisté míře byla uznána a akceptována i v pozdějším „klasickém jazykovém plánování“ (zejména prostřednictvím B. H. Jernudda). K jejím základním pojmům patří norma, funkce, intelektualizace a pružná stabilita standardního jazyka (podrobněji viz Havránek, 1932a, 1932b; Mathesius, 1932; dále např. Garvin, 1973; Scharnhorst – Ising, 1976/1982; Daneš, 1986, 1987; Neustupný – Nekvapil, 2003; Nekvapil, 2007). Vedle „jazykové politiky“ (*policy approach*) je „kultivace“ (*cultivation approach*) jedním ze dvou základních přístupů v jazykovém plánování (Neustupný, 1970; Hornberger, 2006). Tento přístup je nadále velmi živý a v Evropě byl aplikován i na řadu menšinových jazyků (viz Janich – Greule, 2002).

Haugen a klasické jazykové plánování

Jazykové plánování jako akademická disciplína vystupující pod tímto názvem se zformovalo ke konci 60. let 20. století. Nabylo osobité rysy, o nichž bude ještě řeč, a v této podobě existovalo v průběhu 70. let. S odstupem času lze hovořit o této etapě jazykového plánování jako o „klasickém jazykovém plánování“ (viz např. Ricento, 2000, s. 206). O tom, že v tomto období jazykové plánování už představuje specifickou disciplínu, svědčí nejen to, že byl vymezen její předmět výzkumu, že byly vypracovány široce použitelné výzkumné rámce a určeny příslušné výzkumné metody, ale i to, že tento výzkum byl v určitém stupni institucionalizován (ve formě konferencí, projektů, reprezentativních publikací, bulletinu) a získal nový atraktivní název, totiž „jazykové plánování“ (o tom viz dále). Hlavní protagonisté klasického jazykového plánování byli spjati s akademickým světem USA (Ch. Ferguson a J. Fishman) a americké finanční zdroje umožnily rozvinout rozsáhlý mezinárodní výzkum. Ten se zaměřil především na jazykovou situaci v tzv. třetím světě, na multilingvní rozvojové země, které získaly samostatnost po rozpadu koloniálního systému po 2. světové válce (zejména po r. 1960) a stály před nutností rychle řešit značné politické, ekonomické, sociální a také jazykové problémy – obecným cílem byla jejich „modernizace“ a „rozvoj“. Pozornost se soustředila především na jazykové aspekty sociokulturní jednoty a politické (administrativní) integrity (Fishman, 1968) a s tím související jazykové vzdělávací programy, tedy na „statusové plánování“. Vedle toho se rozvinulo i plánování zaměřené na podobu samotného jazyka, tedy „plánování korpusové“, jehož cílem byla především grafizace, standardizace a (lexikální) modernizace jazyka (Ferguson, 1968). Zájem o jazykové plánování však byl podmíněn i situací v lingvistice, v níž se dostaly do popředí souvislosti jazyka a společnosti a začala se formovat specifická obecnější disciplína – sociolingvistika. Jazykové plánování se chápalo jako odvětví sociolingvistiky a sociolingvisté hodlali ověřovat své teorie a přístupy v společenské „laboratoři“ třetího světa (srov. Fishman, 1968).

Název „jazykové plánování“ v lingvistické literatuře zpopularizoval Haugen (1959) a je v jistém smyslu paradoxní, že klasické jazykové plánování orientované hlavně na jazykové poměry v tzv. třetím světě našlo svého guru v odborníkovi, který svou práci zasvětil sociolingvistické situaci především v jedné evropské zemi – v Norsku – a v dalších skandinávských zemích. Na druhé straně tento fakt dokládá, že evropská

tradice jazykového plánování byla v určité míře přítomna i v jazykovém plánování klasickém. Haugen o jazykovém plánování říká toto:

„By language planning I understand the activity of preparing a normative orthography, grammar, and dictionary for the guidance of writers and speakers in a non-homogeneous speech community. In this practical application of linguistic knowledge we are proceeding beyond descriptive linguistics into an area where judgment must be exercised in the form of choices among available linguistic forms. Planning implies an attempt to guide the development of a language in a direction desired by the planners. It means not only predicting the future on the basis of available knowledge concerning the past, but a deliberate effort to influence it.“ (Haugen, 1959, s. 8)

Vidíme, že tato definice je ještě poměrně úzká a pokrývá v zásadě jen to, co bylo později konceptualizováno jako „korpusové plánování“ (viz výše). Pro formování klasického jazykového plánování bylo zásadní zavedení konceptu „plán“. Tím se jazykové plánování stalo odvětvím „sociálního plánování“, které bylo v teoretické rovině rozpracováno v tehdejších západních společenských vědách a uplatňovalo se v politice a ekonomice řady zemí (srov. např. Campbell – Fainstein, 2003). Haugen ovlivnil rozvoj teorie jazykového plánování i tím, že proces plánování spojil s dobovou teorií rozhodování a zformuloval a detailně popsal „rozhodovací proceduru“ relevantní pro jazykové plánování. Jejími základními komponenty jsou: problémy, které mají být vyřešeny, navržená alternativní řešení včetně jejich omezení, principy evaluace alternativ, osoby činící rozhodnutí a implementační způsoby (viz Haugen, 1966). Rubinová a Jernudd (1971b, s. XIII) v úvodu ke knize, která se stala milníkem teorie jazykového plánování, pak prostě konstatují, že „the study of language planning describes decision-making about language“; v téže knize Jernudd a Gupta (1971) budují teorii jazykového plánování a svůj příspěvek shrnují takto:

„This paper outlines an approach to language planning as decision-making. We do not define planning as an idealistic and exclusively linguistic activity but as a political and administrative activity for solving language problems in society. Public planning, that is, orderly decision-making about language on a national level, is motivated by public effects of some language problems and by the social context. We maintain that language is subject to planning because it is a resource that is and can be valued. Aspects of language code and language use can be changed to better correspond to the goals of society.“ (Jernudd – Gupta, 1971, s. 211)

Jak je patrné, vlivné bylo zejména myšlení ekonomické, koneckonců vyřešení jazykových problémů mělo přispět k ekonomické prosperitě rozvíjejících se zemí. Plánování bylo konceptualizováno jako sekvence racionálních aktivit (analýza výchozí situace; plánování cílů, strategií a výsledků; implementace; zpětná vazba), které se odehrávají v konkrétních sociálních kontextech, často v situaci omezených materiálních a lidských zdrojů. Značnou pozornost proto poutala kritéria, hodnoty a druh informací, na jejichž základě může být učiněn výběr mezi alternativními cíli, strategiemi a očekávanými výsledky neboli problematika „evaluace“. Rubinová (1971) v návaznosti na dobovou literaturu v oblasti řízení obchodu (*business-administration*), ekonomie a politického plánování zformulovala řadu „formálních evaluačních technik“, které by mohly zkvalitnit jazykové plánování (hodně příkladů, s kterými pracuje, se týká výuky jazyků v rozvojových zemích, zejména angličtiny a místních jazyků).

Klasické jazykové plánování vychází z premisy, že jazykové plánování se odehrává na úrovni státu a plány vznikají v zájmu rozvoje *celé* společnosti. Stát nebo vláda jsou v zásadě jediným aktérem určujícím cíle, kterých má být dosaženo. O politických názorech, které dominovaly v mezinárodní skupině teoretiků jazykového plánování v 60. letech, říká s odstupem času jeden z jejích protagonistů toto: „...we recognized and accepted the realities of political process and central state power; and we believed in the good of state action, that governments could act efficiently and satisfactorily“ (Jernudd, 1997a, s. 132).

Teorie jazykového plánování 60. a 70. let se utvářela ve specifickém politickém a společenském kontextu a ten na ní zanechal osobité stopy. Řada z nich byla v dalším rozvoji teorie a praxe jazykového plánování kritizována (viz další oddíl), avšak jazykové plánování jako specifická disciplína neztratilo svou přitažlivost, a totéž platí i pro odbornou literaturu, která byla v jejích počátcích vyprodukována (kromě literatury již citované sem nepochybně patří Rubin et al., 1977). V tomto období byla zjištěna řada proměnných a souvislostí mezi nimi, které jsou relevantní pro jazykové plánování obecně, a byly zavedeny některé základní pojmy jako plánování korpusové a statusové. Už v tomto období byly tematizovány, i když ne rozpracovány, některé stále aktuální aspekty jazykového plánování, např. to, že plánování musí brát v úvahu „zájmy“ různých společenských skupin, nebo to, že výzkum jazykového plánování nemůže být jen záležitostí (socio)lingvistů, nýbrž také zástupců dalších vědeckých specializací (multidisciplinární přístup). Pro dnešek však zůstává v určité míře relevantní i to, co bylo klasickému jazykovému plánování vytýkáno pozdějšími kritiky jako jeho dominantní zaměření, totiž zavedení a vypracování formálních procedur a konkrétních technik jazykového plánování. Bez nich se nemůže obejít ani jazykové plánování současné.

Kritika klasického jazykového plánování

V průběhu 80. let a v letech následujících se objevilo hodně hlasů kritizujících teorii jazykového plánování předchozího období. Příčin bylo několik. Proces modernizace rozvojových zemí, jemuž jazykové plánování mělo napomáhat, selhal v mnoha zemích. Teorie klasického jazykového plánování měla menší vliv na samu praxi jazykového plánování, než se očekávalo.³ Měnila se atmosféra ve společenských vědách, zřetelný odklon od scientisticky orientovaného strukturalismu byl doprovázen nárůstem vlivu kritické teorie. Ekonomický plánovací model, tzv. racionální model, který byl podkladem teorie klasického jazykového plánování, byl kritizován v obecných teoriích sociálního plánování a samo plánování jako praktická aktivita státu ustupovalo tržní ekonomice.

Kritické hlasy zaznívaly i od samých protagonistů klasického jazykového plánování. Rubinová (1986) se připojuje ke kritice „racionálního modelu“ a vedle jednoduchých „technických“ problémů připouští v jazykovém plánování existenci četných složitých problémů („wicked problems“), které nelze zvládnout na základě aplikace jednodu-

³ V některých zemích jako Filipíny, Indonésie, Malajsie nebo Indie však byl její dopad nezanedbatelný (Jernudd, osobní sdělení).

chých pravidel, protože ve hře jsou další, dosud neuvažované nebo neznámé faktory. Dále tvrdí, že se na formulování cílů, kterých má být dosaženo, nemá podílet jen jeden aktér, nýbrž co nejvíce zainteresovaných aktérů, včetně „cílového obyvatelstva“. To ji přivádí k myšlence, která se stala centrální v pozdějším ekologickém přístupu v jazykovém plánování: v určitém jazykověplánovacím sociálním systému je třeba se zabývat všemi druhy užívaných jazyků a vztahy mezi nimi (Rubin, 1986, s. 119; k ekologickému přístupu viz např. Kaplan – Baldauf, 1997).

Cooperova kniha (Cooper, 1989) je nejen promyšlenou syntézou a v některých aspektech kritikou dosavadního vývoje jazykového plánování, ale přináší i řadu inovací. Ačkoli Cooper neopouští výchozí termín „plán“, odmítá ve své knize konceptualizovat jazykové plánování jako řešení problémů (čímž opouští tradici klasického jazykového plánování) a definici jazykového plánování značně rozšiřuje. Podle něho „language planning refers to deliberate efforts to influence the behaviour of others with respect to the acquisition, structure, or functional allocation of their language codes“ (Cooper, 1989, s. 45). Jako jazykové plánování lze pak charakterizovat všechny případy uvedené v oddíle Příklady z historie. Cooperova konceptualizace jazykového plánování se stala velmi vlivnou ještě v jednom aspektu. Cooper zavedl pojem „akviziční plánování“ jako třetí základní oblast jazykového plánování (vedle plánování korpusového a statusového), čímž explicitně učinil jazykové plánování relevantní pro aplikovanou lingvistiku zabývající se výukou jazyků.

Více než dvacet let po vydání knihy *Can Language Be Planned?* (Rubin – Jernudd, 1971a), jeden z jejích hlavních autorů o této publikaci napsal:

„Should the book be written today, it could not carry the subtitle ‘Sociolinguistic Theory and Practice for Developing Nations,’ but would have to take account of a broad range of different sociolinguistic situations at different levels of enlargement (from nation to firm), of a broad range of different interests and population groups (from women to refugees), under widely different communicative circumstances (of media, channels, information processing), and foremost, of the different ideological and real, global and local sociopolitical conditions.“ (Jernudd, 1997a, s. 135–136)

Tuto formulaci lze číst i jako implicitní kritiku rané teorie jazykového plánování poučnou o další vývoj celé disciplíny. Minimálně zde jde o toto: jazykové plánování není nic specifického pro „rozvojové“ země, nýbrž se odehrává i v tzv. vyspělých zemích. Neděje se jen na úrovni států, nýbrž také na úrovních nižších (jinými slovy, je třeba uvažovat nejen makro-, ale i meso- a mikroplánování, viz Canagarajah, 2005; Liddicoat – Baldauf, 2008). Nereprezentuje zájmy sociálně nediferencované společnosti (národa, státu), ale je výslednicí střetu zájmů různých skupin (nebo také: jazyk a komunikaci plánují různé zájmové skupiny na různých úrovních společnosti v kontextu jazykového plánování jiných zájmových skupin různé komplexity). Při analýze jazykového plánování lze ztěžít abstrahovat od sociálních a politických podmínek včetně relevantních ideologií.

Řada dalších autorů odhalila a kritizovala skryté myšlenkové základy klasického jazykového plánování, a tak problematizovala jeho údajnou ideologickou neutrálnost (srov. zejm. Williams, 1992; dále Tollefson, 1991, 2002; Blommaert, 1996). Tito autoři poukázali na to, že každé jazykové plánování předpokládá určitou teorii sociální změ-

ny (viz i Cooper, 1989) a jakožto záležitost politická se nemůže obejít bez politické analýzy. Dále doložili, že rané jazykové plánování bylo těsně spjato s evoluční teorií modernizace opírající se o Parsonsův strukturní funkcionalismus, což byl jeden z důvodů, proč navzdory úmyslům teoretiků jazykového plánování nepřispělo k změně, nýbrž k upevnění sociálních a ekonomických nerovností v rozvojových zemích. Příznačný je v tomto smyslu titul Tollefsonovy knihy *Planning Language, Planning Inequality* (Tollefson, 1991).

Model „obrácení směru jazykové směny“ a jeho kritika

Jazyková „modernizace“ právě jakožto proces „(raně) modernizační“ znamenala unifikaci jazyků (pomocí standardizace) a potlačování jazykové rozmanitosti v zemích třetího světa (mimo jiné šířením evropských jazyků, zejména angličtiny). Klasické jazykové plánování přenášelo na rozvojové země koncepty, které byly úspěšné v modernizaci evropských zemí („jeden stát, jeden jazyk“), ačkoli samo jako akademická disciplína vznikalo v zemích začínající postmodernizace. Přesun pozornosti z tzv. rozvojových zemí na tzv. země vyspělé však vedl k tomu, že se v jazykovém plánování zemí jako Austrálie nebo Kanada postmoderní myšlení postupně prosazovalo (srov. např. Lo Bianco, 1987). Postmoderní jazykověplánovací typ podporuje variabilitu a chrání mnohost (srov. Neustupný, 2006). V souladu s tím se v teoriích jazykového plánování uplatňují nové přístupy inspirované ekologií, tj. jazyková ekologie (viz např. Kaplan – Baldauf, 1997, s. 311n.), a lidskými právy, tj. jazyková lidská práva (viz např. Skutnabb-Kangas – Phillipson, 1995). Ochrana mnohosti jazyků vede k přehodnocování funkce šíření evropských jazyků (zejména angličtiny) ve světě a vzniká výzkumný rámec „jazykového imperialismu“ (Phillipson, 1992), zdůrazňující v souvislosti s globalizačními procesy negativní vliv těchto jazyků na „ekosystémy“ řady zemí. Ricento (2000, s. 208) tuto novou situaci v teorii jazykového plánování označuje jako jazykověekologické paradigma.

V tomto paradigmatu zaujímá význačné místo model „obrácení směru jazykové směny“ (Fishman, 1991, 2001), který dosáhl značné popularity a byl aplikován na řadu jazykových situací. Hornbergerová (2006, s. 35) ho považuje za příklad modelu, který vykazuje tři základní rysy nově se rodícího paradigmatu, totiž ideologii, ekologii a aktérství (*agency*). I když tento model má užší záběr než teorie klasického jazykového plánování, Williams (2007, s. 162) ho považuje za vyvrcholení jazykového plánování a s odkazem na jeho neobyčejnou vlivnost uvádí, že tento model v zásadě nahradil jazykové plánování (nebo se stal jeho synonymem). Model „obrácení směru jazykové směny“ reaguje na to, že v současném globalizujícím se světě dochází k nebylé rychlému zániku mnoha jazyků, a má sloužit jako teoretická reflexe i jako praktický návod, jak tomu zabránit, případně jak ohrožené jazyky revitalizovat. Stupeň ohrožení jazyka vystihuje model pomocí osmistupňové škály, která je inspirována Richterovou škálou udávající intenzitu narušení zemského povrchu. „Stupnice mezi-generačního narušení“ (*graded intergenerational disruption scale*), jádro celého modelu, pak vypadá takto (zjednodušeno):

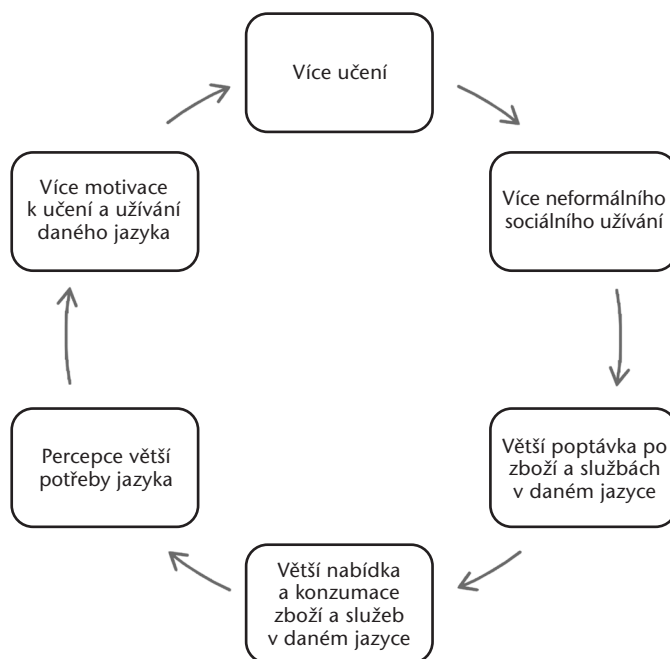
1. stupeň: ohrožený jazyk se (stále ještě) užívá v oblasti vzdělání, v pracovní sféře, masmédiích, a to na úrovních vyšších, ba i na úrovni státu;
2. stupeň: ohrožený jazyk se užívá na úrovních nižších (lokální média a vládní úřady);
3. stupeň: ohrožený jazyk se užívá v lokální pracovní sféře, v níž dochází k interakci mezi mluvčími minoritního a majoritního jazyka;
4. stupeň: ohrožený jazyk se užívá jako vyučovací jazyk ve škole, ve volnější nebo těsnější závislosti na vyučování v jazyce majority;
5. stupeň: ohrožený jazyk se využívá k vyučování, ale ne ve formálním školství;
6. stupeň: ohrožený jazyk se užívá v rodinném prostředí jako prostředek mezigeneračního předávání tradic a sám je takto předáván;
7. stupeň: ohrožený jazyk užívá stará generace, která už je za věkovou hranicí biologické reprodukce;
8. stupeň: ohrožený jazyk zčásti užívá (zná, pamatuje) několik jeho starých mluvčích.

Škála má (kvazi)implikační charakter, jinými slovy, nižší stupně (např. 6) v zásadě zahrnují stav jazyka specifikovaný vyššími stupni (tj. 7, 8). Účelem této škály je identifikovat, na kterém stupni narušení se nachází konkrétní jazyk, a v souladu s tím naplánovat adekvátní opatření, pomocí nichž se má od aktuálního stupně narušení (např. 8) dojít k nižším stupňům narušení (např. 6), v optimálním případě k plnohodnotnému fungování jazyka. Součástí tohoto modelu je také komponent „ideologického ujasňování“, jehož účelem je zjištění ideologických podmínek potenciální revitalizace.

Model „obrácení směru jazykové směny“ akcentuje značně jiné aspekty, než na jaké se soustřeďovalo klasické jazykové plánování. Přesto si však ponechává některé rysy raného jazykového plánování, jako je evolucionismus, statické pojetí sociální změny nebo strukturně funkcionalistické východisko (Williams, 2007; Darquennes, 2007). Řada autorů poukazuje na to, že v době, kdy se úloha rodiny ve společnostech zřetelně snižuje, klade model nadměrnou váhu na úlohu předávání jazyka v rodině a zanedbává působení socioekonomických procesů při revitalizaci jazyka. Williams zdůrazňuje, že kdyby měla být rodina jediným činitelem předávání jazyka, byla by revitalizace v zásadě dnes nemožná, neboť „dynamics of economic restructuring involve a degree of the circulation of capital which leads to migration, or the circulation of people“ (Williams, 2007, s. 168), a tedy k rozrušení jazykově homogenních sousedství a rodin. Jiní autoři poukazují na to, že pro úspěšnou revitalizaci je nutné, aby (potenciální) uživatelé ohroženého jazyka začali pozitivně hodnotit ekonomický přínos ohroženého jazyka pro jejich každodenní život.

Alternativním modelem, který řeší některé problémy Fishmanova modelu, je cirkulární model jazykové statusové změny „kateřinské kolo“ (*Catherine Wheel*) navržený M. Strubellem (viz Strubell, 2001, s. 279–280; podrobně Strubell, 1999). Tento model klade důraz na jedince jako na konzumenta a vychází z toho, že jsou funkčně propojeny následující komponenty: (1) jazyková kompetence jedinců, (2) sociální užívání jazyka, (3) existence produktů a služeb v tomto jazyce a poptávka po nich, (4) motivace učit se a užívat tento jazyk. Vztah mezi těmito komponenty lze vystihnout takto (zjednodušeně): jazyková kompetence jedinců stimuluje, resp. může stimulovat sociál-

ní užívání jazyka a to zase stimuluje, resp. může stimulovat existenci produktů a služeb v tomto jazyce a poptávku po nich a to zase stimuluje, resp. může stimulovat motivaci učit se a užívat tento jazyk, a tak se uchovává jazyková kompetence jedinců, která zase stimuluje, resp. může stimulovat sociální užívání jazyka atd. atd. Metafora „kateřinského kola“ odkazuje právě k tomuto dynamickému stále se obnovujícímu procesu. Tento proces, obohacený o některé další složky, lze vizualizovat následujícím diagramem (viz obr. 1)

Obr. 1: „Kateřinské kolo“ (podle Strubella, 1999, a Darquennese, 2007)

Konkrétní jazyk je ohrožen, je-li tento stále se obnovující proces narušen. Účelem jazykového plánování je pak identifikovat, v kterém komponentu cirkulárního modelu byl tento proces narušen, a příslušnými opatřeními obnovit jeho původní dynamiku.

Teorie jazykového managementu

Zatímco výše uvedené modely mají poměrně úzký záběr a modelují nějakou *specifickou* sociální realitu, teorie (resp. rámec, model) jazykového managementu (TJM) je od počátku budována jako široce založená obecná teorie, která na jedné straně zřetelně vymezuje svůj vztah k lingvistice, ale na druhé straně podstatně přesahuje její hranice a zasahuje až do dimenze sociokulturní (včetně socioekonomické). Zatímco klasické jazykové plánování, ale i následné přístupy zvýrazňují úlohu makrosociální úrovně (resp. úlohu „sociálních struktur“) a konkrétní jazykové chování mluvčích v konkrétních jazykových interakcích spíše jen předpokládají, TJM tuto perspektivu převrací a zdůrazňuje praktiky mluvčích („aktérství“).

Některé základní rysy TJM vznikaly téměř paralelně s klasickou teorií jazykového plánování (viz Neustupný, 1978, kap. XII), ale klasickým textem je práce Jernudda – Neustupného (1987), která programově zavádí centrální pojem „jazykový management“ (nejobsáhlejší práci využívající TJM je Neustupný – Nekvapil, 2003, teoretickou systematizací je Neustupný, 2002, Nekvapil, 2006, nebo Nekvapil – Nekula, 2006, k dalším inovacím viz Nekvapil – Sherman, 2009). Pojem „jazykový management“ má jasně vymezený teoretický obsah, který má jen málo společného s výrazem „management“, jak se dnes užívá v aplikované lingvistice nebo v kanadském jazykovém plánování. TJM vychází z toho, že v užívání jazyka lze odlišit dva procesy: (a) generování promluv (komunikačních aktů), (b) management promluv (komunikačních aktů), jinými slovy, aktivity jazykové a metajazykové. S odkazem na Fishmana (1971, s. 221) je často tato distinkce vystihována jako rozdíl mezi „jazykovým chováním“ a „chováním k jazyku“. Procesem (a) se zabývají teorie jazykové gramatiky (a „komunikační gramatiky“), TJM se zabývá procesem (b). Manažování probíhá v konkrétních interakcích (rozhovorech) jednotlivců nebo v institucích různé složitosti a podle toho lze rozlišit „jednoduchý management“ (také „promluvový management“ nebo také management probíhající „on-line“) a „organizovaný management“ (také „řízený management“ nebo také management probíhající „off-line“). Příkladem jednoduchého managementu je to, když učitel na hodině cizího jazyka užije neobvyklý kolokviální výraz a po jeho vyslovení hned dodá obvyklý ekvivalentní výraz standardní. Příkladem organizovaného managementu je jazyková reforma nebo zavedení jazyka X do školského systému. Jednoduchý management probíhá v několika fázích:

- (a) mluvčí si *povšimne* nějaké odchylky od očekávaného průběhu („normy“) komunikace (včetně nějaké jazykové formy),
- (b) tuto odchylku může (ale nemusí) *hodnotit* (jestliže ji hodnotí záporně, jde o „neadekvátnost“ či „problém“, pokud kladně, jde o „gratifikaci“),
- (c) jako reakci na toto hodnocení mluvčí může (ale nemusí) vytvořit „adjustační design“
- (d) a ten může (ale nemusí) *implementovat*.

Jak je zřejmé, TJM se neomezuje na jazykové *problémy*, ale vychází z toho, že jazykové chování může být ovlivňováno i pozitivními pocity (např. tím, že se někomu líbí nějaký jazyk, jeho forma apod.). Výše uvedené fáze jednoduchého managementu probíhají v řadě případů automaticky, mluvčí si je ani nemusí plně uvědomovat, ale například při psaní nebo výcviku ve škole je lze mnohdy pozorovat fázi po fázi. Uvedené fáze lze vyčlenit i v organizovaném managementu, ten je však charakterizován zejména těmito rysy:

- (a) managementové akty jsou trans-interakční;
- (b) management probíhá v sociální síti nebo dokonce instituci (organizaci);
- (c) komunikuje se o samotném managementu;
- (d) uplatňují se ve vyšší míře a explicitněji rozličné teorie a ideologie;
- (e) objektem managementu bývá vedle komunikace i jazykový systém.

Zatímco teorie jazykového plánování se typicky zabývají jen „organizovaným“ managementem, TJM si klade za prvořadý cíl ukázat *souvislosti* „jednoduchého“ a „organizovaného“ managementu (v tradiční terminologii souvislosti jazykového mikro- a makroplánování). Ideálně je „organizovaný“ management založen na výskytech „jednoduchého“ managementu, jinak řečeno, souzní s povšimnutím a hodnocením mluvčích v konkrétních interakcích a pomocí adekvátních opatření odstraňuje problémy mluvčích nebo vychází vstříc jejich potřebám v případě gratifikací, tj. má podobu „jazykově managementového cyklu“ (blíže Nekvapil, 2009; Giger – Sloboda, 2008). TJM samozřejmě uznává, že k tomuto ideálu je v praxi někdy hodně daleko, neboť aktéři „organizovaného“ managementu někdy produkují opatření nezávisle na tom, co se děje v konkrétních interakcích, a jejich prvořadým cílem není to, aby přispívali k hladkému průběhu komunikace (viz pojem „happy communication“ u Jernudda, 1997b), a vedle zájmů „jazykových“ prosazují „zájmy nejazykové“ (Jernudd – Neustupný, 1987), čímž naopak mohou působit mluvčím další problémy. Podstatné je to, že TJM představuje procesuální pojmoslovný aparát, který takový stav může dobře diagnostikovat, a jako celek je „an academic response to people in power in reaction against central imposition“ (Jernudd, 1993, s. 134). V souladu s tím TJM nabízí i nový pohled na výše uvedenou problematiku jazykové směny (viz Sloboda, 2009).

Objektem managementu nemusejí být jen jazykové formy, nýbrž nejrůznější aspekty komunikačního aktu. V termínech komponentů modelu komunikace inspirovaného D. Hymesem jsou těmito aspekty: varieta, situace, funkce, prostředí, účastníci, obsah, forma, kanál a provedení (Neustupný, 2004; Neustupný – Nekvapil, 2003). Protože dimenze komunikační je pevně zapuštěna do dimenze sociokulturní (včetně dimenze socioekonomické), lze jen obtížně provádět úspěšný *komunikační* management, aniž by byl doprovázen managementem *socioekonomickým*. Je dobré usilovat o tuto posloupnost: management socioekonomický → management komunikační → management (v užším smyslu) jazykový (např. vytvořením určitých pracovních míst lze podnítit vznik určitých komunikačních sítí, v nichž se bude užívat jazyk X, což může podnítit elaboraci takového jazyka nebo specifických způsobů dorozumívání; zde je tedy pozornost zaměřena primárně na komponent účastníci a varieta). Z přítomnosti socioekonomické dimenze v TJM plyne, že tato teorie nemůže být jen záležitostí lingvistů.

I když diskurz TJM neodkazuje explicitně k metafoře ekologie, Kaplan a Baldauf (2005, s. 51) upozorňují na to, že TJM je ekologicky založena v tom smyslu, že se zabývá managementem, který se odehrává v řadě mikro-, meso- a makrosociálních prostředích a na řadě úrovní: komunikující jednotlivci, rodina, sdružení, společenské organizace, média, ekonomické subjekty, vzdělávací instituce, místní úřady, vláda či nadstátní organizace.

TJM poskytuje rozsáhlé možnosti i pro praktické aplikace. Byla použita hlavně pro analýzu různých aspektů osvojování cizího a druhého jazyka a obecněji interkulturní kompetence (Neustupný, 1995, 2008; Miyazaki – Marriott, 2003; Muraoka, 2009). V souladu se základními principy TJM je v této oblasti studia východiskem chování mluvčích (jak těch, kteří se jazyk teprve učí, tak rodilých mluvčích) v interkulturní situaci (nebo také „kontaktní situaci“), tj. v situaci, v níž se uplatňují normy více než

jednoho jazykového/komunikačního/sociokulturního systému. Výzkumníci analyzují, jakých jazykových/komunikačních/sociokulturních jevů si mluvčí v takové situaci povšimnou nebo naopak vůbec nepovšimnou, co prožívají jako problémy a jak se s takovými problémy v konkrétní interakci vypořádávají. Z hlediska metodologie to znamená zachytit přirozené interakce pomocí diktafonů nebo videokamer a pak s účastníky interakcí provádět tzv. následná interview, týkající se právě proběhnuvší interakce (Neustupný, 1999). Na základě analýzy jednoduchého managementu mluvčích pak experti navrhnou opatření, jak zorganizovat nebo zlepšit výuku cizího či druhého jazyka („organizovaný management“) (Fan, 2008). Za zmínku stojí také to, že v souvislosti s postupující globalizací univerzitního života se s pomocí TJM nedávno rozvinul výzkum osvojování „akademické kompetence“ v akademických kontaktních situacích (Marriott, 2004; Neustupný, 2004). TJM má nepochybně i velký potenciál pro analýzu „nekontaktních situací“, např. pro analýzu rozvrstvení národních jazyků (k češtině viz Neustupný – Nekvapil, 2003).

Shrnutí a závěrečné poznámky

Ukázali jsme si, že jazykové plánování je provozováno v různých zemích už po staletí a z hlediska vývojových typů ho lze charakterizovat jako předmoderní, raně moderní, moderní a postmoderní (Neustupný, 2006). Tyto typy jsou konceptualizovány na základě řady sociokulturních jevů, jako jsou výrobní způsob, stupeň sociální rovnosti, druh dominantní ideologie nebo postoj k jazykovému variování. Tyto typy sice do určité míry korespondují s určitými časovými obdobími, podstatné je však to, že v jazykověplánovacím systému konkrétní země může být přítomno i několik těchto typů nebo jejich rysů zároveň.

Ačkoli poměrně propracované teorie jazykového plánování existují minimálně od 20. let 20. století, teorie jazykového plánování, která platí v angloamerické tradici jako prototypická nebo klasická, se zformovala v 60. a 70. letech 20. století v souvislosti s rozpadem koloniálního systému po 2. světové válce. Od 80. let 20. století byla tato akademická disciplína z řady důvodů silně kritizována a začalo se utvářet ekologické paradigma jazykového plánování, vyznačující se oproti klasickému jazykovému plánování důrazem na ideologii, ekologii a aktérství (Ricento, 2000). V tomto paradigmatu význačné místo zaujal model „obrácení směru jazykové směny“ (Fishman, 1991). Tento model byl sice široce akceptován, ale byl také kritizován za to, že nedoceňuje působnost socioekonomických faktorů. Z tohoto hlediska adekvátnějším modelem je „kateřinské kolo“ (Strubell, 1999). Teorie jazykového managementu, jak naznačuje Baldauf (2005), je originálním přístupem k analýze jazykového plánování (viz i Blommaert, 1996, s odkazem na Kuo – Jernudd, 1993). Tato teorie má velmi široký záběr, zahrnuje jak *makrodimenzi*, tak *mikrodimenzi* („aktérství“), jazykový management zkoumá jako *proces*, vidí ho v souvislostech *komunikačních a sociokulturních* (včetně socioekonomických), ale zároveň je transparentně kompatibilní s *lingvistikou* a dobře využitelná ve výzkumu osvojování jazyků. Lze se proto domnívat, že její význam bude růst (viz i Lanstyák – Szabómihály, 2009).

I když se zaměření teorií, modelů a rámců jazykového plánování od 60. let 20. století měnilo, jazykové plánování jako akademická disciplína se vyvíjelo zřetelně kontinuálně. To je dáno jednak tím, že klasické jazykové plánování koneckonců poskytlo řadu nosných konceptů, ale i tím, že k dynamice vývoje disciplíny přispěli i někteří jeho protagonisté. Snad nejlépe je to vidět na J. Fishmanovi, který měl velký podíl na etablování jazykového plánování jako akademické disciplíny. Fishman podstatně ovlivnil výzkum jazykových problémů rozvojových zemí (Fishman, 1968), ale zásadně přispěl i k formování nového ekologického paradigmatu (Fishman, 1991) a ve své nedávné knize (Fishman, 2006) analyzoval politické a ideologické aspekty korpusového plánování, a tak významně „odtechnizoval“ jeden ze základních konceptů klasického jazykového plánování, které bylo kritizováno právě za přílišný důraz na technické aspekty plánovacích aktivit.

Teorie, modely a rámce jazykového plánování se budou nepochybně nadále rozvíjet v závislosti na tom, jaká bude poptávka po samotném jazykovém plánování v dnešních společnostech. Zdá se, že ta spíše roste, než klesá. Lví podíl mají na tom tři aktuální společenské procesy: globalizace, migrace, vznik nových států a soustátí (EU). Tyto procesy podněcují jazykové plánování jak na úrovni makro, tak meso i mikro. Lze předpokládat, že nově se vytvářející jazykověplánovací situace povedou ke vzniku nových přístupů a konceptů nebo bude třeba staré přístupy a koncepty revidovat. Příkladem mohou být jazykověplánovací situace v některých nových postsovětských zemích, konkrétně status Rusů a ruštiny v nich – otázkou je, v jaké míře je adekvátní zde aplikovat tradiční koncept majority a minority a s ním související koncept „jazyková práva minorit“ (Pavlenko, 2008). I když konfrontace s novými jazykověplánovacími situacemi může být pro odborníky v oblasti jazykového plánování dobrým podnětem k dekonstrukci zavedených konceptů, je třeba souhlasit s Pennycookem (2006), který volá po dekonstrukci *všech* „samozřejmých“ či „naturalizovaných“ kategorií, o které se opírají teorie jazykového plánování, tedy po uplatňování dekonstrukce jako permanentní činnosti.

LITERATURA

- ALPATOV, V. M. (2000): *150 jazykov i politika 1917–2000: Sociolingvističeskie problemy SSSR i post-sovetskogo prostranstva*. Moskva: Kraft + IV RAN.
- BALDAUF, R. B. (2005): Language planning and policy research: An overview. In: E. Hinkel (ed.), *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning*. Mahwah – London: Lawrence Erlbaum, s. 957–970.
- BLOMMAERT, J. (1996): Language planning as a discourse on language and society: The linguistic ideology of a scholarly tradition. *Language Problems and Language Planning*, 20, s. 199–222.
- CAMPBELL, S. – FAINSTEIN, S. S. (2003): *Readings in Planning Theory*. Second edition. Malden – Oxford – Carlton: Blackwell.
- CANAGARAJAH, A. S. (ed.) (2005): *Reclaiming the Local in Language Policy and Practice*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- COOPER, R. L. (1989): *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

- DANEŠ, F. (1986): Values and attitudes in language standardization. In: J. Chloupek – J. Nekvapil (eds.), *Reader in Czech Sociolinguistics*. Praha: Academia, s. 206–245.
- DANEŠ, F. (1987): Langue standard et culture de la langue: Élaboration et applications de l'approche pragoise. In: J. Maurais (ed.), *Politique et Aménagement Linguistique*. Québec – Paris: Conseil de la langue française – Le Robert, s. 453–492.
- DARQUENNES, J. (2007): Paths to language revitalization. In: J. Darquennes (ed.), *Contact Linguistics and Language Minorities / Kontaktinguistik und Sprachminderheiten / Linguistique de Contact et Minorités Linguistiques* (= *Plurilingua*, 30). St. Augustin: Asgard, s. 61–76.
- FAN, S. K. (2008): Teaching Japanese interaction as a process of language management. In: P. Heinrich – Y. Sugita (eds.), *Japanese as Foreign Language in the Age of Globalization*. München: Iudicium, s. 139–163.
- FERGUSON, Ch. (1968): Language development. In: J. A. Fishman – Ch. A. Ferguson – J. D. Gupta (eds.), *Language Problems of Developing Nations*. New York – London – Sydney – Toronto: John Wiley & Sons, s. 27–35.
- FISHMAN, J. A. (1968): Sociolinguistics and the language problems of the developing countries. In: J. A. Fishman – Ch. A. Ferguson – J. D. Gupta (eds.), *Language Problems of Developing Nations*. New York – London – Sydney – Toronto: John Wiley & Sons, s. 1–16.
- FISHMAN, J. A. (1971): The sociology of language: An interdisciplinary social science approach to language and society. In: J. A. Fishman (ed.), *Advances in the Sociology of Language*. The Hague – Paris: Mouton, s. 217–404.
- FISHMAN, J. A. (1991): *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- FISHMAN, J. A. (ed.) (2001): *Can Threatened Languages Be Saved? Reversing Language Shift, Revisited: A 21st Century Perspective*. Clevedon – Buffalo – Toronto – Sydney: Multilingual Matters.
- FISHMAN, J. A. (2006): *Do Not Leave Your Language Alone: The Hidden Status Agendas Within Corpus Planning in Language Policy*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- GARVIN, P. (1973): Some comments on language planning. In: J. Rubin – R. Shuy (eds.), *Language Planning: Current Issues and Research*. Washington, DC: Georgetown University Press, s. 24–33.
- GIGER, M. – SLOBODA, M. (2008): Language management and language problems in Belarus: education and beyond. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 11 (3–4), s. 314–338. [Přetištěno in: A. Pavlenko (ed.), *Multilingualism in Post-Soviet Countries*. Bristol – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters, 2008, s. 41–65.]
- HALL, R. A. (1950): *Leave Your Language Alone!* Ithaca: Linguistica.
- HAARMANN, H. (1990): Language planning in the light of a general theory of language: A methodological framework. *International Journal of the Sociology of Language*, 86, s. 103–126.
- HAUGEN, E. (1959): Planning for a standard language in modern Norway. *Anthropological Linguistics*, 1 (3), s. 8–21. [Přepřacováno a přetištěno jako Language planning in modern Norway, *Scandinavian Studies*, 33, 1961, s. 68–81, a tato verze přetištěna in: *The Ecology of Language: Essays by Einar Haugen*. Selected and introduced by Anwar S. Dil. Stanford: Stanford University Press, 1972, s. 133–147.]
- HAUGEN, E. (1966): Linguistics and language planning. In: W. Bright (ed.), *Sociolinguistics*. The Hague: Mouton, s. 50–71. [Přetištěno in: *The Ecology of Language: Essays by Einar Haugen*. Selected and introduced by Anwar S. Dil. Stanford: Stanford University Press, 1972, s. 159–190.]
- HAUGEN, E. (1969): Language planning, theory and practice. In: A. Graur (ed.), *Actes du Xe Congrès International des Linguistes, Bucarest, 1967*. Bucharest: Éditions de L'Académie de la République Socialiste de Roumanie, s. 701–711. [Přetištěno in: *The Ecology of Language: Essays by Einar Haugen*. Selected and introduced by Anwar S. Dil. Stanford: Stanford University Press, 1972, s. 287–298.]
- HAVRÁNEK, B. (1932a): Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In: B. Havránek – M. Weingart (eds.), *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, s. 32–84.

- HAVRÁNEK, B. (1932b): Obecné zásady pro kulturu jazyka. In: B. Havránek – M. Weingart (eds.), *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, s. 245–258.
- HORNBERGER, N. H. (2006): Frameworks and models in language policy and planning. In: T. Ricento (ed.), *Language Policy: Theory and Method*. Malden – Oxford – Carlton: Blackwell, s. 24–41.
- HROCH, M. (1996): Jazykový program: jeho skladba a sociální předpoklady. In: M. Hroch, *V národním zájmu*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 55–93.
- HROCH, M. (2009): Zápas o národní jazyk a kulturu. In: M. Hroch, *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 200–231.
- JANICH, N. – GREULE, A. (eds.) (2002): *Sprachkulturen in Europa: Ein internationales Handbuch*. Tübingen: Gunter Narr.
- JERNUDD, B. H. (1993): Language planning from a management perspective: An interpretation of findings. In: E. H. Jahr (ed.), *Language Conflict and Language Planning*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 133–142.
- JERNUDD, B. H. (1997a): The [r]evolution of sociolinguistics. In: Ch. B. Paulston – R. G. Tucker (eds.), *The Early Days of Sociolinguistics*. Dallas: Summer Institute of Linguistics, s. 131–138.
- JERNUDD, B. H. (1997b): Theoretical and practical dimensions of language planning work. In: *Actes del Congrés Europeu sobre Planificació Lingüística: Proceedings of the European Conference on Language Planning: Barcelona, 9 i 10 de novembre de 1995*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, s. 9–19.
- JERNUDD, B. H. – GUPTA, J. D. (1971): Towards a theory of language planning. In: J. Rubin – B. H. Jernudd (eds.), *Can Language Be Planned?* Honolulu: The University Press of Hawaii, s. 195–215.
- JERNUDD, B. H. – NEUSTUPNÝ, J. V. (1987): Language planning: for whom? In: L. Laforge (ed.), *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Québec: Les Presses de L'Université Laval, s. 69–84.
- KAPLAN, R. B. – BALDAUF, R. B., Jr (1997): *Language Planning from Practice to Theory*. Clevedon: Multilingual Matters.
- KAPLAN, R. B. – BALDAUF, R. B., Jr (2005): Editing contributed scholarly articles from a language management perspective. *Journal of Second Language Writing*, 14, s. 47–62.
- KIRKWOOD, M. (2000): Language planning in the Soviet Union and in the Post-soviet period. In: L. N. Zybatow (ed.), *Sprachwandel in der Slavia*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang, s. 701–724.
- KUO, E. C. Y. – JERNUDD, B. H. (1993): Balancing macro- and micro-sociolinguistic perspectives in language management: the case of Singapore. *Language Problems and Language Planning*, 17, s. 1–21.
- LANSTYÁK, I. – SZABÓMIHÁLY, G. (2009): Hungarian in Slovakia: Language management in a bilingual minority community. In: J. Nekvapil – T. Sherman (eds.), *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang, s. 49–73.
- LEWIS, G. (1983): Implementation of language planning in the Soviet Union. In: J. Cobarrubias – J. A. Fishman (eds.), *Progress in Language Planning: International Perspectives*. Berlin – New York – Amsterdam: Mouton, s. 309–326.
- LIDDICOAT, A. J. – BALDAUF, R. B. (eds.) (2008): *Language Planning in Local Contexts*. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters.
- LO BIANCO, J. (1987): *National Policy of Languages*. Canberra: Australian Government Publishing Service.
- MARRIOTT, H. (ed.) (2004): *Academic Interaction*. Special issue of *Journal of Asian Pacific Communication*, 14 (1). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- MATHESIUS, V. (1932): O požadavku stability ve spisovném jazyce. In: B. Havránek – M. Weingart (eds.), *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, s. 14–31.

- MIYAZAKI, S. – MARRIOTT, H. (eds.) (2003): *Sesshoku bamen to nihongo kyooiku: Neusutopunii no inpakuto* [Kontaktní situace a japonština jako cizí jazyk: vliv Neustupného]. Tokyo: Meiji shoin.
- MURAOKA, H. (2009): A typology of problems in contact situations. In: J. Nekvapil – T. Sherman (eds.), *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang, s. 151–166.
- NEKVAPIL, J. (2000): Language management in a changing society: sociolinguistic remarks from the Czech Republic. In: B. Panzer (ed.), *Die sprachliche Situation in der Slavia zehn Jahre nach der Wende*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang, s. 165–177.
- NEKVAPIL, J. (2006): From language planning to language management. *Sociolinguistica*, 20, s. 92–104.
- NEKVAPIL, J. (2007): Kultivace (standardního) jazyka. *Slovo a slovesnost*, 68, s. 287–301.
- NEKVAPIL, J. (2009): The integrative potential of Language Management Theory. In: J. Nekvapil – T. Sherman (eds.), *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang, s. 1–11.
- NEKVAPIL, J. – NEKULA, M. (2006): On language management in multinational companies in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning*, 7, s. 307–327. [Přetištěno in: A. J. Liddicoat – R. B. Baldauf (eds.), *Language Planning in Local Contexts*. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters, 2008, s. 268–287.]
- NEKVAPIL, J. – SHERMAN, T. (eds.) (2009): *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang.
- NEUSTUPNÝ, J. V. (1970): Basic types of treatment of language problems. *Linguistic Communications*, 1, s. 77–98. [Přetištěno in: J. A. Fishman (ed.), *Advances in Language Planning*. The Hague: Mouton, 1974, s. 37–48.]
- NEUSTUPNÝ, J. V. (1978): *Post-Structural Approaches to Language*. Tokyo: University of Tokyo Press.
- NEUSTUPNÝ, J. V. (1993): History of language planning: retrospects and prospects. Keynote address to the *10th International Congress of Applied Linguistics (AILA '93)*, Amsterdam, 13 August 1993.
- NEUSTUPNÝ, J. V. (1995): *Atarashii nihongo no tame ni* [Nové pohledy na výuku japonštiny]. Tokyo: Taishuukan shoten. [Zčásti přeloženo do angličtiny a publikováno jako Neustupný, 2008.]
- NEUSTUPNÝ, J. V. (1999): Následné (follow-up) interview. *Slovo a slovesnost*, 60, s. 13–18.
- NEUSTUPNÝ, J. V. (2002): Sociolingvistika a jazykový management. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 38, s. 429–442.
- NEUSTUPNÝ, J. V. (2004): A theory of contact situations and the study of academic interaction. *Journal of Asian Pacific Communication*, 14 (1), s. 3–31.
- NEUSTUPNÝ, J. V. (2006): Sociolinguistic aspects of social modernization / Soziolinguistische Aspekte gesellschaftlicher Modernisierung. In: U. Ammon – N. Dittmar – K. J. Mattheier – P. Trudgill (eds.), *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society / Soziolinguistik: Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft: Volume 3 / 3. Teilband*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, s. 2209–2223.
- NEUSTUPNÝ, J. V. (2008): On research on contact situations. In: P. Heinrich – Y. Sugita (eds.), *Japanese as Foreign Language in the Age of Globalization*. München: Iudicium, s. 123–138.
- NEUSTUPNÝ, J. V. – NEKVAPIL, J. (2003): Language management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning*, 4, s. 181–366. [Přetištěno in: R. B. Baldauf – R. B. Kaplan (eds.), *Language Planning and Policy in Europe, 2: The Czech Republic, The European Union and Northern Ireland*. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters, 2006, s. 16–201.]
- NOREEN, A. – JOHANNSON, A. (1892): Über Sprachrichtigkeit. *Indogermanische Forschungen: Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde*, 1, s. 95–157.
- PAVLENKO, A. (2008): Multilingualism in Post-Soviet countries: Language revival, language removal, and sociolinguistic theory. In: A. Pavlenko (ed.), *Multilingualism in Post-Soviet Countries*. Bristol – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters, s. 1–40.

- PENNYCOOK, A. (2006): Postmodernism in language policy. In: T. Ricento (ed.), *Language Policy: Theory and Method*. Malden – Oxford – Carlton: Blackwell, s. 60–76.
- PHILLIPSON, R. (1992): *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- RICENTO, T. (2000): Historical and theoretical perspectives in language policy and planning. *Journal of Sociolinguistics*, 4, s. 196–213.
- RUBIN, J. (1971): Evaluation and language planning. In: J. Rubin – B. H. Jernudd (eds.), *Can Language Be Planned?* Honolulu: The University Press of Hawaii, s. 217–252.
- RUBIN, J. (1986): City planning and language planning. In: E. Annamalai – B. H. Jernudd – J. Rubin (eds.), *Language Planning: Proceedings of an Institute*. Mysore – Honolulu: Central Institute of Indian Languages – East-West Center, s. 105–122.
- RUBIN, J. – JERNUDD, B. H. (eds.) (1971a): *Can Language Be Planned?* Honolulu: The University Press of Hawaii.
- RUBIN, J. – JERNUDD, B. H. (1971b): Introduction: Language planning as an element in modernization. In: J. Rubin – B. H. Jernudd (eds.), *Can Language Be Planned?* Honolulu: The University Press of Hawaii, s. XIII–XXIV.
- RUBIN, J. – JERNUDD, B. H. – GUPTA, J. D. – FISHMAN, J. A. – FERGUSON, Ch. A. (eds.) (1977): *Language Planning Processes*. The Hague – Paris – New York: Mouton Publishers.
- SCHARNHORST, J. – ISING, E. (eds.) (1976/1982): *Grundlagen der Sprachkultur: Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege, 1, 2*. Berlin: Akademie-Verlag.
- SKUTNABB-KANGAS, T. – PHILLIPSON, R. (eds.) (1995): *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- SLOBODA, M. (2009): A language management approach to language maintenance and shift: A study from post-Soviet Belarus. In: J. Nekvapil – T. Sherman (eds.), *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang, s. 15–47.
- STRUBELL, M. (1999): From language planning to language policies and language politics. In: P. J. Weber (ed.), *Contact + Confli(c)t: Language Planning and Minorities* (= *Plurilingua*, 21). Bonn: Dümmler, s. 237–248.
- STRUBELL, M. (2001): Catalan a decade later. In: J. A. Fishman (ed.), *Can Threatened Languages Be Saved? Reversing Language Shift, Revisited: A 21st Century Perspective*. Clevedon – Buffalo – Toronto – Sydney: Multilingual Matters, s. 260–283.
- TOLLEFSON, J. W. (1991): *Planning Language, Planning Inequality*. London – New York: Longman.
- TOLLEFSON, J. W. (2002): Limitations of language policy and planning. In: R. B. Kaplan (ed.), *Oxford Handbook of Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, s. 416–425.
- VINOKUR, G. (1925): *Kul'tura jazyka: Očerki lingvističeskoj tehnologii*. Moskva: Rabotnik prosvěščeniya.
- WILLIAMS, G. (1992): *Sociolinguistics: A Sociological Critique*. London – New York: Routledge.
- WILLIAMS, G. (2007): Reversing language shift – a sociological visit. In: J. Darquennes (ed.), *Contact Linguistics and Language Minorities / Kontaktlinguistik und Sprachminderheiten / Linguistique de Contact et Minorités Linguistiques* (= *Plurilingua*, 30). St. Augustin: Asgard, s. 161–177.

ZUSAMMENFASSUNG

Zur Geschichte, Theorie und Modellen der Sprachplanung

Ziel dieses Beitrags ist es, die Entwicklung der Sprachplanung aus der Perspektive der zentralen Strömung der westlichen Soziolinguistik zu analysieren, d. h. aus der Perspektive der anglo-amerikanischen Soziolinguistik, in der das Konzept der Sprachplanung („language planning“) entstanden ist (wiewohl diese Behauptung für Fachleute aus den postkommunistischen Ländern überraschend sein mag). Anknüpfend an Neustupný (2006) unterscheide ich vier historische Typen der Sprachplanung: den „vormodernen“, den „frühmodernen“, den „modernen“ und den „postmodernen“. Für diese vier Typen sind jeweils mehr oder weniger entwickelte Theorien der Sprachplanung charakteristisch. Sprachplanung als akademische Disziplin gibt es seit ungefähr fünfzig Jahren und man kann sie in mindestens zwei Etappen einteilen: die „klassische Sprachplanung“ der 60er und 70er Jahre des vergangenen Jahrhunderts, die in erster Linie auf die Modernisierung von Ländern der sog. Dritten Welt ausgerichtet war, und das neuere „ökologische Paradigma“, das sich aus der Kritik an der vorangegangenen Etappe entwickelt hat und im postmodernen Geist die sprachliche Vielfalt und Variabilität unterstützt. Besondere Aufmerksamkeit widme ich dem Modell „Umkehr von Sprachwechsel“ (Fishman, 1991), dem Modell „Feuerrad“ (Strubell, 1999) und der Sprachmanagementtheorie (Jernudd – Neustupný, 1987). Die zuletzt genannte Theorie ordnet die Sprachplanung in breitere kommunikative und soziokulturelle Kontexte ein als die vorangegangenen Theorien der Sprachplanung und es ist zu erwarten, dass die Bedeutung dieser Theorie dank ihrer strukturellen Eigenschaften noch zunehmen wird.

*Ústav lingvistiky a ugrofinistiky FF UK
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
<jiri.nekvapil@ff.cuni.cz>*